ZAMONAVIY O'ZBEK TILIDA NEOLOGIZMLARNING SHAKLLANISHI VA SEMANTIK TARAQQIYOTI

Najmiddinova Rohila Jomiddin qizi
Turan International University BT-24 BU guruh talabasi
najmiddinovarohila1993@gmail.com

O'qituvchisi: **Zumradxon Jonbotayeva**
Turan International University Filologiya kafedrasi dotsenti v.b.PhD.
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23430740

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek tilida neologizmlarning shakllanishi, ularning yuzaga kelish omillari va semantik taraqqiyoti lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Bugungi globallashuv, raqamlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jarayonlar o'zbek tilining lug'at tarkibiga yangi birliklarning kirib kelishiga sabab bo'lmoqda. Maqolada neologizmlarning ichki va tashqi manbalar asosida shakllanishi, o'zbek tilining so'z yasash imkoniyatlari, o'zlashmalar, kalkalash, qisqartmalar va yangi ma'no hosil qilish kabi jarayonlar yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy o'zbek tilida faol qo'llanayotgan raqamli texnologiya, iqtisodiyot, ta'lim, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy kommunikatsiya sohalariga oid yangi leksik birliklarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida neologizmlar o'zbek tilining zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarini ta'minlash bilan birga, uning lug'aviy-semantik tizimining doimiy rivojlanib borishini ko'rsatuvchi muhim lingvistik hodisa ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: neologizm, yangi so'z, neologizatsiya, leksika, semantika, semantik taraqqiyot, so'z yasalishi, o'zlashma so'z, kalkalash, qisqartma, terminologiya, raqamli leksika, o'zbek tili.

Аннотация

В статье рассматриваются процессы формирования и семантического развития неологизмов в современном узбекском языке. Быстрое развитие информационно-коммуникационных технологий, цифровизация, глобализация, а также социально-экономические и общественно-политические изменения способствуют активному пополнению лексического состава узбекского языка новыми единицами. В работе анализируются внутренние и внешние источники образования неологизмов, словообразовательные возможности узбекского языка, заимствование, калькирование, аббревиация и развитие новых значений уже существующих слов. Особое внимание уделяется новой лексике, связанной с цифровыми технологиями, экономикой, образованием, социальными сетями и массовой коммуникацией. Определяются основные семантические процессы, сопровождающие функционирование неологизмов в современном узбекском языке. Делается вывод о том, что неологизмы являются важным показателем динамического развития лексико-семантической системы узбекского языка и отражают изменения в общественной жизни.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ключевые слова: неологизм, новое слово, неологизация, лексика, семантика, семантическое развитие, словообразование, заимствование, калькирование, аббревиация, терминология, цифровая лексика, узбекский язык.

ANNOTATION

This article examines the formation and semantic development of neologisms in the modern Uzbek language. Globalization, digitalization, rapid development of information and communication technologies, as well as socio-economic and socio-political changes have contributed to the active introduction of new lexical units into Uzbek. The study analyzes internal and external sources of neologism formation, Uzbek word-formation processes, borrowing, calquing, abbreviation, and the development of new meanings of existing words. Particular attention is paid to contemporary vocabulary related to digital technologies, economics, education, social media, and mass communication. The article also discusses the main semantic processes involved in the functioning and adaptation of neologisms in modern Uzbek. It argues that neologisms represent an important indicator of the dynamic development of the Uzbek lexical-semantic system and reflect changes taking place in contemporary society.

Keywords: neologism, new word, neologization, vocabulary, semantics, semantic development, word formation, borrowing, calquing, abbreviation, terminology, digital vocabulary, Uzbek language.

Kirish

Til doimiy harakat va taraqqiyotda bo‘lgan ijtimoiy hodisadir. Jamiyatdagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ilmiy va texnologik o‘zgarishlar bevosita tilning lug‘at tarkibida o‘z aksini topadi. Yangi tushuncha, predmet, hodisa yoki faoliyat turi paydo bo‘lishi bilan uni ifodalash uchun yangi leksik birlikka ehtiyoj tug‘iladi. Natijada tilda neologizmlar, ya’ni muayyan davr uchun yangi hisoblangan so‘z va iboralar yuzaga keladi.

Zamonaviy o‘zbek tilida neologizmlarning paydo bo‘lish jarayoni ayniqsa XX asr oxiri va XXI asrda jadallashdi. Mustaqillikdan keyingi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy o‘zgarishlar, xalqaro aloqalarning kengayishi, bozor munosabatlarining rivojlanishi, internet va raqamli texnologiyalarning hayotimizga chuqur kirib kelishi o‘zbek tilining leksik qatlamiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Bugungi kunda onlayn, oflayn, bloger, podkast, startap, brend, marketing, target, striming, kontent, platforma, raqamlashtirish, kiberxavfsizlik kabi birliklar turli kommunikativ vaziyatlarda faol qo‘llanmoqda. Ularning ayrimlari boshqa tillardan o‘zlashtirilgan bo‘lsa, ayrimlari o‘zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida hosil bo‘lgan.

Shu sababli zamonaviy o‘zbek tilidagi neologizmlarni faqat yangi so‘zlar majmui sifatida emas, balki tilning ijtimoiy va semantik taraqqiyotini aks ettiruvchi dinamik tizim sifatida o‘rganish muhimdir.

“Neologizm” termini yunoncha neos — “yangi” va logos — “so‘z, tushuncha” ma’nolaridan kelib chiqqan. Lingvistik nuqtayi nazardan neologizm muayyan tarixiy davrda tilga kirib kelgan yoki tilning ichki imkoniyatlari asosida yaratilgan yangi leksik birlikdir.

Neologizmning yangiligi nisbiy xarakterga ega. Bugungi kunda yangi bo‘lgan so‘z vaqt o‘tishi bilan umumxalq tilining faol lug‘at qatlamiga singib ketishi mumkin. Shu sababli neologizmni belgilashda uning qaysi davrda paydo bo‘lgani, qo‘llanish chastotasi va jamiyat tomonidan qay darajada o‘zlashtirilgani hisobga olinadi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Neologizmlar quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:
yangilik belgisi;
muayyan ijtimoiy ehtiyoj asosida yuzaga kelish;
yangi predmet, tushuncha yoki hodisani nomlash;
dastlabki bosqichda qo'llanish doirasining nisbatan cheklanganligi;
vaqt o'tishi bilan umumiste'mol leksikasiga o'tish imkoniyati.

O'zbek tilidagi yangi so'zlarning shakllanishini shartli ravishda ikki asosiy guruhga ajratish mumkin:

Ichki manbalar asosida shakllangan neologizmlar.

Tashqi manbalar, ya'ni boshqa tillardan o'zlashgan neologizmlar.

Ichki manbalar asosida yangi so'zlar o'zbek tilining mavjud so'z yasash imkoniyatlari orqali hosil qilinadi. Masalan, raqamlashtirish, raqamli, tadbirkorlik, kiberxavfsizlik, elektronlashtirish kabi birliklarning shakllanishida o'zbek tilining morfologik va sintaktik imkoniyatlari faol ishtirok etadi.

Tashqi manbalar asosida esa boshqa tillardan tayyor birliklar o'zlashtiriladi. Zamonaviy o'zbek tilida ayniqsa ingliz tili xalqaro ilmiy, texnik va iqtisodiy terminologiyaning muhim manbalaridan biriga aylangan.

Masalan:
bloger;
podkast;
startap;
marketing;
brend;
kontent;
onlayn;
oflayn;
platforma;
striming.

Ushbu birliklarning o'zbek tilidagi qo'llanilishi ularning fonetik, grammatik va semantik jihatdan til tizimiga moslashib borishini ko'rsatadi.

O'zbek tilining ichki imkoniyatlari yangi so'zlarni yaratishda muhim vosita hisoblanadi. Affiksatsiya, qo'shma so'z yasash va boshqa so'z yasash usullari natijasida yangi birliklar paydo bo'ladi.

Masalan:
raqam + li → raqamli

Raqamli texnologiyalar, raqamli iqtisodiyot, raqamli ta'lim kabi birikmalarda "raqamli" so'zi yangi ijtimoiy va texnologik mazmunni ifodalashda faol qo'llanmoqda.

Shuningdek:
raqam + lashtir + ish → raqamlashtirish

Bu birlik oddiy "raqamli shaklga o'tkazish" ma'nosidan kengroq ijtimoiy-texnologik jarayonni ifodalaydi.

kiber + xavfsizlik → kiberxavfsizlik

Mazkur qo'shma birlik axborot tizimlari va raqamli muhitni himoya qilish bilan bog'liq zamonaviy tushunchani ifodalaydi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bunday birliklarning shakllanishi o'zbek tilining yangi tushunchalarni ifodalash uchun o'z ichki resurslaridan faol foydalanayotganini ko'rsatadi.

Zamonaviy o'zbek tilida neologizmlarning katta qismi boshqa tillar, xususan, ingliz tili orqali kirib kelmoqda. Buning asosiy sababi zamonaviy fan-texnika, biznes, internet va raqamli texnologiyalarning xalqaro xarakterga ega ekanligidir.

Masalan, startap dastlab yangi biznes loyihasini anglatuvchi iqtisodiy-texnologik termin sifatida qo'llangan. Hozir esa u yosh tadbirkorlar va innovatsion loyihalar bilan bog'liq kengroq mazmuniy doirada ishlatiladi.

Bloger so'zi dastlab internetdagi shaxsiy blog yurituvchi kishini bildirgan bo'lsa, bugungi kommunikativ muhitda ijtimoiy tarmoqlarda muntazam kontent yaratuvchi va auditoriyaga ta'sir ko'rsatuvchi shaxs ma'nosida ham qo'llanadi.

Platforma so'zining semantik doirasi ham kengaygan. U avval muayyan texnik yoki fizik asosni bildirgan bo'lsa, zamonaviy raqamli muhitda ta'lim platformasi, onlayn platforma, savdo platformasi kabi birikmalarda virtual xizmat yoki tizim ma'nosida qo'llanmoqda.

Neologizmning tilda paydo bo'lishi uning semantik taraqqiyotining boshlang'ich bosqichi hisoblanadi. Yangi so'z dastlab bir aniq tushunchani ifodalashi mumkin, ammo vaqt o'tishi bilan uning ma'no doirasi kengayadi.

Semantik taraqqiyotning asosiy ko'rinishlari quyidagilar:

semantik kengayish;

semantik torayish;

metaforik ma'no hosil bo'lishi;

metonimik ma'no ko'chishi;

terminologik ma'noning umumlashishi;

umumxalq so'zining terminlashuvi.

Semantik kengayish

Semantik kengayishda so'zning dastlabki ma'nosi kengroq tushunchalarni qamrab ola boshlaydi.

Masalan, tarmoq so'zi dastlab ko'proq daraxt shoxlari yoki tizimning ayrim qismlarini ifodalagan bo'lsa, zamonaviy tilda internet tarmog'i, ijtimoiy tarmoq, telekommunikatsiya tarmog'i kabi yangi tushunchalarni ham ifodalaydi.

Metaforik taraqqiyot

Yangi texnologik tushunchalarni nomlashda metafora faol ishlatiladi.

Masalan:

sichqoncha — kompyuter qurilmasi;

bulut — ma'lumotlarni masofaviy saqlash va qayta ishlash texnologiyasi;

oyna — dastur interfeysining ayrim ko'rinishi;

virus — kompyuter tizimiga zarar yetkazuvchi dasturiy vosita.

Bu birliklarda umumxalq tilidagi mavjud ma'no yangi texnologik tushunchani ifodalash uchun ko'chma ma'noda qo'llangan.

Internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi o'zbek tilida yangi kommunikativ birliklarning shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda.

Bugungi nutqda:

layk;

post;

story;

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

reels;
kontent;
bloger;
podkast;
strim;
obunachi;
onlayn;
oflayn
kabi birliklar uchraydi.

Bu so'zlarning ayrimlari to'g'ridan-to'g'ri o'zlashgan bo'lsa, ayrimlari o'zbek tilining mavjud morfologik imkoniyatlari bilan birikib, yangi shakllarni yuzaga keltirmoqda.

Masalan, obuna so'zidan obunachi, obuna bo'lish, obunachilar soni kabi yangi faol birikmalar shakllangan.

Shu jihatdan raqamli kommunikatsiya o'zbek tilining nafaqat lug'aviy tarkibiga, balki so'z yasalishi va semantik tizimiga ham ta'sir ko'rsatmoqda.

Fan va texnika taraqqiyoti yangi terminlarning paydo bo'lishini taqozo etadi. Zamonaviy o'zbek tilida iqtisodiyot, tibbiyot, IT, ta'lim, huquq va boshqa sohalarda ko'plab yangi terminlar shakllanmoqda.

Ayniqsa axborot texnologiyalari sohasida:
sun'iy intellekt;
mashinali o'qitish;
kiberxavfsizlik;
bulutli texnologiya;
raqamli platforma;
virtual reallik;
elektron hukumat
kabi birliklar faol qo'llanmoqda.

Mazkur birliklarning ayrimlari terminologik birikma sifatida shakllangan bo'lib, ularning ma'nosi umumxalq tilidagi komponentlardan tashkil topganiga qaramay, butun birikma muayyan ilmiy yoki texnologik tushunchani anglatadi.

Boshqa tillardan kirib kelgan neologizmlar o'zbek tiliga mexanik tarzda singib ketmaydi. Ular fonetik, grammatik va semantik jihatdan moslashish jarayonidan o'tadi.

Masalan:
blogerlar;
startaplar;
platformalar;
marketingning;
blogerlik;
onlaynlashtirish kabi shakllarda o'zbek tilining grammatik affikslari bilan qo'llanadi.

Bu jarayon o'zlashma birliklarning o'zbek tilining grammatik tizimiga integratsiyalashayotganini ko'rsatadi.

Neologizmlarning o'zlashish darajasi turlicha bo'ladi. Ayrim birliklar qisqa vaqt ichida umumxalq tiliga kirib ketadi, boshqalari esa ma'lum kasbiy yoki ijtimoiy guruh doirasida qoladi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Neologizmlar jamiyatdagi yangiliklarni aks ettiruvchi til birliklari bo'lgani sababli ularning paydo bo'lishi ijtimoiy jarayonlar bilan bevosita bog'liq.

Masalan, iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi:

startap;
marketing;
brend;
investitsiya;
frilans

kabi birliklarning keng qo'llanishiga zamin yaratgan.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi esa:

onlayn;
platforma;
kontent;
bloger;
podkast;
strim

kabi birliklarning faol kommunikativ vositaga aylanishiga olib kelgan.

Shunday qilib, neologizmlarning shakllanishi tilning ichki qonuniyatlari bilangina emas, balki jamiyatning real ehtiyojlari bilan ham belgilanadi.

Har qanday neologizm ham uzoq vaqt davomida neologizm maqomida qolmaydi. Uning til tizimidagi kelajagi bir necha omillarga bog'liq:

qo'llanish chastotasi;
kommunikativ zarurat;
boshqa muqobil birliklarning mavjudligi;
til jamoasi tomonidan qabul qilinishi;
ommaviy axborot vositalarida qo'llanishi;
ta'lim va ilmiy adabiyotlarda mustahkamlanishi.

Agar yangi birlik keng qo'llanib, til jamoasi tomonidan o'zlashtirilsa, u vaqt o'tishi bilan odatiy lug'aviy birlikka aylanadi. Aksincha, ma'lum bir qisqa muddatli hodisani ifodalagan birlik faol iste'moldan chiqib ketishi ham mumkin.

Shu sababli neologizmlarni tadqiq etishda ularning faqat paydo bo'lishini emas, balki hayotiy siklini ham o'rganish muhimdir.

Xulosa

Zamonaviy o'zbek tilida neologizmlarning shakllanishi va semantik taraqqiyoti tilning jamiyat bilan uzviy aloqada rivojlanishini ko'rsatuvchi muhim lingvistik jarayondir. Ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar, globallashuv, raqamlashtirish, internet, axborot texnologiyalari, iqtisodiy munosabatlarning yangilanishi va xalqaro aloqalarning kengayishi o'zbek tilining lug'at tarkibida sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, zamonaviy neologizmlar ikki asosiy manba — tilning ichki imkoniyatlari va tashqi o'zlashmalar asosida shakllanmoqda. Ichki imkoniyatlar orqali affiksatsiya, qo'shma so'z yasash va semantik taraqqiyot asosida yangi birliklar yuzaga kelayotgan bo'lsa, tashqi manbalar orqali, ayniqsa, xalqaro ilmiy-texnik va raqamli terminologiya o'zbek tiliga kirib kelmoqda.

Neologizmlarning semantik taraqqiyotida ma'no kengayishi, metaforik va metonimik ko'chish, terminlashuv hamda umumlashuv kabi jarayonlar muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, tarmoq, platforma,

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bulut, virus kabi birliklarning yangi ma'nolarda qo'llanishi zamonaviy texnologik tushunchalarning mavjud leksik birliklar asosida nomlanishini ko'rsatadi.

Shuningdek, o'zlashgan neologizmlar o'zbek tilining grammatik tizimiga moslashib, o'zbekcha qo'shimchalarni qabul qilishi ularning til tizimida faol integratsiyalashayotganidan dalolat beradi.

Umuman olganda, neologizmlar zamonaviy o'zbek tilining lug'aviy tarkibini boyituvchi, yangi ijtimoiy va ilmiy tushunchalarni nomlash imkonini beruvchi hamda tilning semantik imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim vositadir. Shu sababli zamonaviy o'zbek neologizmlarini muntazam ravishda yig'ish, tasniflash, izohlash va ularning semantik taraqqiyotini kuzatib borish o'zbek tilshunosligining istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A. O'zbek tili so'z yasalishi. — Toshkent.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. — Toshkent.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
5. Mahmudov N. Til va jamiyat. — Toshkent.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.